

MAAILMA USUNDID: KRISTLUS

Küsi: ajaloolane Heiki Haljasorg

Vastab: kirikuõpetaja Joel Siim

Tänane vestlus toimub Mandri-Eesti vanimas kirikus ehk Tallinna Toomkirikus.

Millal sai alguse kristlus ja kes on rajaja?

Kõige lühemalt vastates on kristluse rajaja Jeesus Naatsaretist, kes suri ristsurma tõenäoliselt aastal 33 pKr. Tänapäeval ei leidu ühtegi tõsiseltvõetavat ajaloolast, kelle arvates Jeesus on välja mõeldud. Jeesuse kui ajaloolise isiku kohta on andmeid rohkem kui näiteks Sokratese kohta.

Küll aga on Jeesuse isikul inimestele erinev tähendus. Kelle jaoks on ta uudne õpetaja, kelle jaoks läbikukkunud riigipööraja. Kristlaste jaoks on Jeesus Messias, Jumala poolt töötatud Päästja. Paradoksaalsel kombel on ta Päästja mitte ristilöömisele vaatamata, vaid tänu ristilöömisele. Kristlased usuvad, et Jeesus Naatsaretlane andis vabatahtlikult oma elu selleks, et lunastada inimeste pattu.

Kristlikest konfessioonidest on liikmete arvu poolest suurim katoliku kirik.

Mida tähendab kreeka sõna καθολικός? Mis on iseloomulik katoliku kiriku

õpetusele? Mis maades on katoliku kirik levinud? Kreekakeelne sõna καθολικός tähendab "üleilmne", "üldine". Erinevalt paljudest teistest kristlikest konfessioonidest ehk kristluse suundadest moodustab katoliku kirik ühe ülemaailmse organisatsiooni, mille eesotsas on Rooma paavst. Muistne traditsioon nimetab esimese paavstina Jeesuse õpilast Peetrust, kelle säilmed asuvad Vatikani Peetri kiriku peaaltari all. 1940.a tehtud arheoloogiliste väljakaevamiste käigus leiti altari alt keskealise rasket tööd teinud mehe säilmed. Paavst Pius XII sõnul on 95% tõenäosusega tegemist apostel Peetruse säilmetega.

Uue Testamendi pärimuse kohaselt andis Jeesus Peetruse hoolde taevariigi võtmed, meelevalla anda andeks inimeste patte või siis neid kinnitada.

Katoliku kirik tunnustab seitset sakramenti ehk inimese päästmiseks vajalikku erilist toimingut. Nendeks on ristimine, piht, konfirmatsioon, armulaud, abielu, ordinatsioon ja haigete võidmine. Sakramendi olemuslikud osad on mateeria ehk aine ja vormel ehk sõna. On tähelepanuväärne, et abielu puhul ei ole sakramendiks mitte abiellumistoiming ehk laulatus, vaid kahe inimese kooselu. Sakramendi jagajateks on abielupooled teineteisele. Samuti on viimastel kümnenditel haigete võidmise sakramendi juures rõhuasetus nihkunud. Visa harjumuse alusel nimetatakse haigete võidmise sakramenti teinekord veel viimseks võidmiseks, kuna palju sajandeid oli tegemist viimase talitusega, mida elavatele jagati, kuid sakramendi nimetamine haigete võidmiseks ei eelda enam selle jagamisest surmahetkel. Ka ei ole haigete võidmine ühekordne sakrament, mida võib soovijatele jagada korduvalt.

Katoliku kirik on seisukohal, et lootusetult patuseid ja absoluutselt täiuslikke inimesi elab maailmas vähe. Suurem osa inimestest ei tee nii palju kurja, et neid võiks põrgusse saata (KKK §1033: „*Ilma kahetsemiseta ning Jumala halastavat armu vastu võtmata surmapatus suremine tähendab vabal tahtel igavikulist Jumalast lahusolemist. Seda lõplikku enese Jumalaga osaduse välistamise seisundit*

nimetatakse põrguks; toim) ja ka mitte nii palju head, et nad võiksid kohe paradiisi saata. Nii kõneleb katoliku kirik purgatooriumist, vahepaigast, kus kannatavad ja puhastuvad need hinged, keda Jumalal ei ole põhjust saata põrgusse, kuid kes ei ole veel paradiisi väärilised.

Katoliku (ja ka õigeusu) kiriku iseloomulik joon on pühakute austamine. Pühakud on inimesed, kelle elus on erilisel kombel avaldunud Jumala arm. Vastupidiselt laialt levinud arvamusele ei "kuuluta" paavst ega kirik kedagi pühakuks, Jumal teeb pühaks, vaid kanoniseerimissal (pühakuks kuulutamise missal) avaldab kirik veendumust, et üks või teine inimene on Jumala abiga pühakuks saanud ja on väärt, et inimesed avaldavad talle austust. Pühakuid austatakse, neid ei kummardata.

Kummardamine kuulub Jeesusele ja Jumalale.

Paljude inimeste jaoks on Jumala kummardamine ja teenimine nii oluline, et nad valivad abielutuse, varatuse ja ühiselu tee. Selliseid inimesi kutsutakse munkadeks ja nunnadeks, nende elupaika kloostriks. Kaasaegne klooster erineb paljus sellest, mis meie inimestele on näiteks filmist "Viimne reliikvia" meelde jäänud. Lisaks Jumala teenimisele on paljud kloostrid avanud ennast ühiskonna ja kogukonna poole.

Kloostri ülalpidamiseks tehakse käsitööd, toodetakse mitmesuguseid kaupu, paljude kloostrite juures on avatud öömajad ränduritele (näiteks püha Birgitta ordu kloostri juures Pirital).

Katoliku kiriku jumalateenistus oli kuni 20. saj teise pooleni ladinakeelne, v.a rahvakeeles peetud jutlus. Pärast Vatikani II kirikukogu on liturgias toimunud olulised muudatused ja nii peetakse tänapäeval missat sageli mõnes kohalikus keeles. Liturgiline muusika oli palju sajandeid ühehäälnine saateta laul, nn gregoriaan või gregooriuse laul, mis on oma nime saanud paavst Gregorius Suure järgi (u 540-640). Katoliku kirik (nagu ka õigeusu ning luterlik kirik) tunnistab, et armulaua leivas ja veinis on Kristus reaalselt oma ihu ja verega kohal ning armulaualised võtavad neid reaalselt vastu. Selle saladuse selgitamiseks kujunes välja transsubstantsiatsiooniõpetus, mis lähtub Aristotelese filosoofiast. Aristoteles kõneleb sellest, et esemed ja asjad koosnevad selle välistest omadustest (aktsidentsidest) ja nähtamatust ning kogetamatust olemusest (substantsist). Transsubstantsiatsiooni korral asenduvad leiva ja veini substantsid vastavalt Kristuse ihu ja vere substantsiga, aktsidentsid jäävad muutumatuks. Martin Luther oli põhimõtteliselt sellise seletusega nõus, kuid ta ei välistanud ka teisi seletusi. Tema jaoks oli kõige olulisem tõsiasi, et armualuas kohtab inimene Kristust reaalselt. See viimane on ka asjaolu, mis ühendab katoliku, õigeusu ja luterlikku kirikut. Ühel meelel ollakse selles, et Kristus on armualuas reaalselt kohal, erimeelsus valitseb kohalolu laadi ja selle seletamise osas. Usu ja mõistuse sünteesis süsteemiks 13. saj suurim teoloog, Kiriku Doktoriks nimetatud Thomas Aquinost (1225-74). Tema järgi hakati seda mõttesuunda nimetama tomismiks. Thomase olulisimaks (kuigi lõpetamata) teoseks on "Summa Theologica", milles ta küsimuste-vastuste ja analüüsi vormis püüab avada kiriku õpetust.

Katoliku kiriku õpetuse aluseks on Piibel, mille kõrval tunnustatakse kiriku pärimust ehk traditsiooni. Piibel ja pärimus koos moodustavad ühtse varamu, kust kirik ammutab õpetust. Kiriku õpetust avavad ja täpsustavad paavsti poolt välja antud entsüklikad ehk ringkirjad.

Katoliku kiriku elus oli suur kaal aastail 1962-65 toimunud Vatikani II kirikukogul, mis reformis oluliselt nii kiriku siseelu kui ka kiriku suhteid välismaailma ja teiste religioonidega. Vatikani II kirikukogu üks kesksemaid märksõnu oli *aggiornamento*, mille võttis kasutusele paavst Johannes XXIII 1959.a. *Aggiornamento* tähendab itaalia keeles kaasajastamist või uuendamist.

Tänapäeval on katoliku kirik suurim kristlik konfessioon, millel on ligi 1,4 miljardit liiget üle kogu maailma. Kõige rohkem elab katoliiklasi Lääne- ja Lõuna-Euroopas, Irimaal, Poolas, Leedus, Ungaris, kuid ka Liibanonis, Filipiinidel, Lõuna-Ameerikas, Nigeerias; viimastel kümnenditel on katoliiklaste osakaal kasvanud ka Ameerika Ühendriikides.

Väga vana kristlik konfessioon on õigeusu ehk ortodoksi kirik. Mida tähendavad kreeka keeles sõnad ὁρθός ja δόξα? Mis on iseloomulik õigeusu ehk ortodoksi kiriku õpetusele? Mis maades on õigeusu kirik levinud?

Erinevalt katoliku kirikust ei moodustas õigeusu või ortodoksi kirik ühtset ülemaailmset organisatsiooni, vaid on jagunenud piirkondlikul või ka rahvuslikul alusel. Õigeusu kiriku kõige auväärsemaks ametikandjaks peetakse Konstantinoopoli patriarhi, kuigi kõik patriarhid on ameti poolest võrdsed. Konstantinoopoli patriarh on *primus inter pares* – esimene võrdsete hulgas. Ajalooliselt kujunes välja tähtsamad patriarhaati: Konstantinoopoli, Antiokia, Aleksandria, Jeruusalemma ja Rooma patriarhaat. Viimane kaotas pärast suurt 1054.a kirikulõhet (skismat) tähenduse õigeusu kirikute jaoks, mistõttu on Moskva patriarh pretendeerinud tema aukohale. Pärast Konstantinoopoli langemist moslemite kätte 1453.a on Moskva püüdnud määratleda ennast Kolmanda Roomana.

Õigeusu kiriku nimi ei ole eesti keeles päris täpne. Kreekakeelne sõna ὁρθός tähendab "õige" või "sirge" ja δόξα – "au", "kirkus". Seega siis õige au kirik? Või "siira kirkuse kirik"?

Õigeusu ja läänekristliku teoloogia vaidlusküsimuseks on ligi 1000 aastat olnud nn *filioque*-küsimus. See tilluke läänekristluses kasutusel olevasse Nikaia-

Konstantinoopoli usutunnistusse lisatud sõnake väljendab Isa, Poja ja Püha Vaimu omavahelisi suhteid Kolmainsuses. Kui õigeusu kirik ütleb, et Püha Vaim lähtub Isast ja teda kummardatakse ja austatakse koos Isa ja Pojaga, siis läänekristluse täiendus mõtestab Püha Vaimu lähteallikana Isa ja Poega.

Teoloogilised ja kirikupoliitised vastuolud saavutasid oma haripunkti 1054.a suures kirikulõhes ehk skismas, milles Rooma ja Konstantinoopoli esindajad panid teineteist vastastikku kirikuvande alla. Sügavaid poliitilisi erimeelsusi püüti varjata teoloogiliste erimeelsuste taha. Nende hulgas oli nii mainitud *filioque*-küsimus, kui ka küsimused armulaualeiva koostise ja liturgia kohta.

Nagu ka katoliku kirik, nii tunnustab ka õigeusu kirik seitset sakramenti, mida nimetatakse salasusteks, sellega märkides asjaolu, et Jumala toimimine nende kaudu on saladuslik.

Sarnaselt katoliku kirikule austab ka õigeusu kirik pühakuid. Sageli kujutatakse pühakuid eriliste põhimõtete alusel maalitud ikoonidel, pühapiltidel. Kui olla täpne, siis õigeusu teoloogias ei kõnelda ikoonide maalimisest, vaid ikoonide kirjutamisest. Ikoonid võivad asuda kodudes pühasenurkades, kindlasti on ikoonid õigeusu kirikus.

Altariruumi ja kirikusaali vahel paikneb õigeusu kirikus neid kahte eraldav vahevõre, mis vene traditsioonis võib kasvada altariruumi täielikult sulgevaks ikonostaasiks ehk kujuseinaks.

Kui katoliku kirik rõhutab tomismist lähtudes usu ja mõistuse kooskõla, usuni jõudmist filosoofiliste arutluste teel, siis õigeusu kirikus on levinud apofaatiline tunnetus (*apofaatiline teoloogia puhul lähenetakse usule läbi eituse, näiteks usu sügavust ei pea ammutama mõistuse ega loogika abil; toim*).

Õigeusu kirik on levinud Kreekas, Küprosel, Venemaal, Rumeenias, Bulgaarias, Serbias, Põhja-Makedoonias, Montenegros, Ukrainas, Moldovas, Valgevenes. Kuid tingituna ajaloolistest sidemetest Venemaaga ka näiteks Alaskal. Üha rohkem õigeusklikke leidub seni traditsiooniliselt katoliiklikeks või protestantlikeks peetud piirkondades, näiteks Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides.

Kas kopti, etioopia, süüria ja armeenia kirik on õigeusu kirikud või on nad iseseisvad kirikud? Mis on iseloomulik nende kirikute õpetusele?

Kuigi väliste tunnuste alusel (arhitektuur, kunst, vaimulike riietus) võiks nimetatud kirikuid pidada õigeusu kirikuteks, on õigem kasutada nende kohta mõistet orientaalsed kirikud. Neid kirikuid ühendab asjaolu, et nad ei tunnusta 451.a kogunenud Chalkedoni kirikukogu otsust, et Jeesuse Kristuse isikus on lahutamatult ja segunematult liidetud kaks loomust – jumalik ja inimlik. Orientaalsed kirikud tunnistavad Kristuse isikus vaid jumalikku loomust, mistõttu nimetatakse neid kirikuid sageli monofüsiitlikeks, kuigi õigem oleks kasutada miafüsiitide mõistet.

Protestantlikest kirikutest tähtsaim on luterlik kirik, mis on nime saanud Martin Lutheri järgi. Mis on iseloomulik luterliku kiriku õpetusele? Mis maades on luterlik kirik levinud?

Luterlikule kirikule pani aluse Wittenbergis elanud ja töötanud augustiinlaste ordu munk ja ülikooli õppejõud Martin Luther (1483-1546). 1517.a 31. oktoobril avalikustas ta 95 väitlusteesi toonases katoliku kirikus levinud praktikate üle väitlemiseks ning saatis need oma vaimulikule ülemale, Mainzi peapiiskop Albrechtile. Lõplikult ei ole selge, kas Luther naelutas teesid Wittenbergi lossikiriku uksele või mitte.

Luterlikku kirikut iseloomustab kolm *sola*'t, ladinakeelse sõnaga "üksnes" algavat lauset: *sola fide, sola scriptura, solus Christus*. Esimene neist, *sola fide* – üksnes usust, vastab küsimusele usu ja tegude suhte kohta inimese päästmisel Jumala ees. Luther toetub siin Pauluse kirja roomlastele, kus öeldakse: "Me ju arvame, et inimene mõistetakse õigeks usu läbi, Seaduse tegudest sõltumata." (Rm 3:28) *Sola scriptura* – üksnes Pühakiri, selle väitega kritiseerib Luther katoliiklikku arusaama, et kiriku õpetusel ja praktilal on kaks allikat: Pühakiri ja apostellik traditsioon. Lutheri meelest on kristlikul õpetusel vaid üks allikas, Pühakiri. Kuigi traditsioon ei ole päris võõras ka luterlusele. Nii mõndagi kohta Piiblis tõlgendatakse luterliku traditsiooni alusel, rõhutades näiteks armulaua puhul Kristuse reaalsel kohalolu armulauas vastandina n.ö vabakirikute arusaamale, et armulaud on Kristuse mälestussöömaaeg. Lause *solus Christus* – üksnes Kristus, viitab Kristuse teo eksklusiivsele iseloomule. Õigeks mõistmine toetub üksnes Kristuse lunastustööle, millele inimene oma tegudega ei suuda midagi juurde lisada, olgu need teod nii head ja siirad kui tahes.

Luterlik kirik tunnustab kahte (või kolme) sakramenti. Luterlikus teoloogias kõneldakse sakramendi kolmest osisest: mateeria, Kristuse sõna ja Kristuse käsk. Kui ristimise ja armulaua puhul ei ole nende kolme osise leidmine üldsegi problemaatiline, tekivad küsimused ülejäänud viie suhtes traditsioonilisest seitsme sakramendi loendist. Seetõttu kõneleb Luther ristimisest ja armulauast kui sakramendist, olles pihi suhtes kahtleval seisukohal: kuigi on olemas käsk tunnistada oma pattu, on küsitav pihi kui sakramendi mateeria pool.

Armulauaõpetuses rõhutab luterlik kirik asjaolu, et Kristuse ihu ja veri on armulaua leivas ja veinis reaalselt kohal ning võetaks armulaualiste poolt reaalselt vastu. Luther on küll valmis nõustuma erinevate seletuspüüdlustega, kuidas see aset leiab, kuid ta rõhutab seda, et tegemist on ususaladusega. Armulaud on Kristuse ihu ja vere osadus. Luther nõustub konkomitantsioõpetusega, mille kohaselt Kristus on tervikuna kohal nii leivas kui veinis üksinda. See õpetus on aluseks katoliku kiriku praktikale jagada ilmikutele ainult leiba, et vältida ohtu veini maha loksutada. Kuid Luther rõhutab armulaua juures pühakirjapärasust, Kristuse käsku jagada nii leiba kui karikat. Luterlik kirik ei moodusta ülemaailmselt organisatsiooni, vaid on üles ehitatud territoriaalsuse põhimõttel. 1555.a kehtima hakanud Augsburgi usurahu võttis kasutusele põhimõtte *cuius regio, eius religio* – kelle maa, selle usk. Või moodsamas tõlkes: kelle regioon, selle religioon. Ehk siis piiskonna usutunnistuse määras selle valitseja. Hiljem, kui elanikkond sai õiguse ise endale usku valida, on jäänud kehtima territoriaalsuse põhimõte – ühes riigis või ühes piirkonnas tegutseb üks luterlik kirik, mille juhiks on piiskop ja mis jaguneb kogudusteks. Eesti Vabariigis tegutseb Eesti Evangeelne Luterlik Kirik, millel siiski on ajaloolistest põhjustest tingituna kogudusi pea terves maailmas.

142 luterlikku kirikut üle kogu maailma on liitunud n.ö katusorganisatsiooniga, Luterliku Maailmaliiduga, mis esindab täna umbes 70 miljonit luterlast. Luterliku Maailmaliidu peasekretär on hetkel Anne Burghardt, Eestist pärit vaimulik. Luterlik kirik säilitas katoliku kiriku liturgilise pärandi, jättes sealt välja üksnes selle, mis oli luterliku teoloogia kohaselt sobimatu. Kaasaegse liturgilise liikumise töö tulemusena on luterlik ja katoliiklik missa paljudes piirkondades väliselt pea äravahetamiseni sarnased.

Luterlik kirik sündis Põhja-Saksamaal, mistõttu ajalooliselt on luterlikud piirkonnad just Põhja-Euroopas: Põhja- ja Ida-Saksamaa, Skandinaaviamaad, Soome, Eesti, Läti. Viimasel ajal on luterlus laiemalt hakanud levima Aafrikas. Suurimad luterlikud kiriku maailmas tegutsevad täna Tansaania ja Etioopias.

Protestantlik kirik on ka kalvinism, mis on nime saanud Jean Calvini järgi. Mis on iseloomulik kalvinistlikule õpetusele? Mis maades on kalvinistlik kirik levinud?

Kalvinism sündis 1541.a Genfis Jean Calvin juhitud reformliikumise käigus. Calvinismi kõige iseloomulikum joon on predestinatsiooniõpetus ehk õpetus inimese igavese saatuse ettemääratusest. Kristluse iseloomustab laiemalt üldise predestinatsiooni õpetus, mille kohaselt Jumala soov on see, et inimese pääseks. Kuid Calvin arendas välja kahekordse predestinatsiooni õpetuse. Selle kohaselt on Jumal ette määranud, kes pääseb paradiisi ja kes läheb põrgusse, kusjuures inimesel ei ole

selles küsimuses otsustusõigust.

Religioonisotsioloogia looja Max Weber on teoses "Protestantlik eetika ja kapitalismi vaim" esitanud teesi, mille kohaselt predestinatsiooniõpetus on Šveitsi majandusedu alus. Vana Testamendi kohaselt on Jumala-poolse äravalituse tunnuseks muuhulgas majanduslik edu. Seetõttu püüavad kõik töötada nii, et nad oleksid majanduslikult edukad ja vähemalt jääks mulje, et Jumal on nad ette määranud õndsuseks.

Kalvinism tunnustab kahte sakramenti: ristimist ja armulauda. Armulauda nimetatakse sakramendiks, kuid kalvinistliku arusaama kohaselt armulauaelemendid üksnes sümboliseerivad Kristuse ihu ja verd.

Kalvinistlik kirik on koguduste liit, mille moodustavad majanduslikult autonoomsed kogudused. Prantsusmaal tuntakse kalviniste hugenottidena, Inglismaal puritaanidena. Kaasajal on kalvinism levinud kalvinismi sünnimaal Šveitsis, Hollandis, Šotimaal, pisut ka Ungaris. Toomkiriku vanas käärkambris koguneb mõni kord aastas Tallinna ungarikeelne kogukond jumalateenistusele, milleks sõidab kohale kalvinistlik vaimulik Saksamaalt.

Üks huvitav kirik on inglispäraselt anglikaani kirik ja ameerikapäraselt episkopaalne kirik, mille rajas Inglise kuningas Henry VIII. Selle kiriku kohta on öeldud, et kui paned silma kinni ja kuulad, siis oled nagu protestantlikus kirikus, aga kui teed silmad lahti ja paned kõrvad kinni, siis oled nagu katoliku kirikus. Mis on iseloomulik anglikaani kiriku õpetusele? Mis maades on anglikaani kirik levinud?

Inglise kirik sündis kuningas Henry VIII ja paavst Clemens VII vahel Inglise reformatsiooni käigus, mis omakorda oli üks suund Euroopa laiemas usupuhanemise liikumises. Kuninga ja paavsti vastuolu põhjuseks oli kuninga poolt 1527. a avaldatud soov tunnistada kehtetuks tema abielu Aragóni Katariinaga. Kuna paavst keeldus, kuulutas aastail 1529-36 kogunenud reformatsiooniparlament paavsti seadused ja korraldused Inglismaal kehtetuks ning tõstis kuninga kiriku peaks. Briti monarh kannab tänaseni tiitlit *Defensor Fidei* – Usu kaitsja. Lühend D.F. on vermitud Suurbritannia müntidele.

Anglikaani kirik on episkopaalne kirik, Canterbury peapiiskop on Inglise Kiriku pea ning ülemaailmse Anglikaani osaduskonna vaimulik juht.

Anglikaani kirikut iseloomustab rikkalik liturgiline pärand, mille juured ulatuvad reformatsioonieelsete oluliste piiskopkondade (näiteks Salisbury, York) riitusteni. Samas on kõrgkiriklikult meelestatud koguduste (*high church*) kõrval tagasihoidliku liturgiaga madalkiriklikud (*low church*) kogudused, mis on mõjutatud puritaanide liikumisest.

Anglikaani kirik on levinud Suurbritannias ja ajalooliselt Suurbritanniaga seotud olnud piirkondades: Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Austraalias, Uus-Meremaal, kuid ka Aafrikas.

Kongregatsionalistide ja independendide kogudused tekkisid Inglismaal 1580.-1590. aastail. Mida tähendavad sõna congregatio ladina keeles ja independent inglise keeles? Mis on iseloomulik nende õpetusele? Mis maades on see kirik (United Church of Christ) levinud?

Independendid ja kongregatsionalistid on puritaanidest lähtunud rühm kogudusi, mis

pooldasid koguduse usulistes ja majanduslikes valdkondades iseseisvust ja sõltumatust laiemast kiriklikust või ilmalikust hierarhiast. Inglisekeelne sõna *independent* tähendab "sõltumatu" ja ladinakeelne sõna *congregatio* – "kogudust". Kogudused on iseseisvad majanduslikud üksused. Nende liikumiste põhimõtted on üles märgitud Cambridge'i Platvormis (1648) ja Savoy Deklaratsioonis (1658). Independentide ja kongregatsionalistide teoloogia aluseks on reformatoorne põhimõte *sola scriptura* – üksnes Pühakiri. Jumalateenistustel välditakse üldiselt liturgilisi vorme.

Independentide ja kongregatsionalistide kogudused on levinud Ameerika Ühendriikides.

Kes rajas kveekerite kiriku ja kus see tekkis? Mis on iseloomulik nende õpetusele?

Kveekerite liikumise lõi Inglise dissenterite (*dissenterid on Inglismaa protestandid, kes ei nõustunud anglikaani kiriku ehk Inglise riigikiriku õpetusega*; toim) esindaja Georg Fox. 1643.a elas ta läbi "otsustava tunni", mille ajal tundis ta tõsist vajadust hüljata lähedased ja kogu senine usuline praktika. Pärast vaimset kriisi hakkas ta 1647.a jutlustama üksinduse ja vaikuse olulisusest.

Kveekerite õpetuse kohaselt on iga inimene suuteline leidma sisemist valgust, mis muudab Jumala tunnistaja nähtavaks igapähele.

Kveekerite kirikus puudub liturgia, ei ole vaimulikke, jumalateenistus põhineb vaikusel ja vaikimisel. Vaikuses püütakse jõuda arusaamisele, kas ja mida Jumal kõneleb ja tahab teistele edasi öelda.

Kveekerid keelduvad igasugusest sõjaväeteenistusest.

Kveekerite liikumine sündis küll Inglismaal, kuid tänapäeval on kõige enam levinud Ameerika Ühendriikides. Kveeker William Penn rajas Pennsylvania ("Penny metsa") koloonia.

Millal ja kes rajas baptisti kiriku? Mida tähendab kreeka sõna βαπτίζω? Mis on iseloomulik baptisti kiriku õpetusele? Mis maades on baptistlik kirik levinud?

Baptistid ise soovivad oma kiriku alguse siduda Ristija Johannese tegevusega, kes kastis Jordani jõe vette neid, kes soovisid meelt parandada. Vette kastmine või veega ülevalamine on kreeka keeles βαπτίζω, sellest kui baptistikiriku kõige silmatorkavamast tegevusest on tuletatud ka selle kiriku nimi.

Baptiste iseloomustab usuristimise rõhutamine, s.t täiskasvanute ristimine veel alla kastmisega, mida püütakse läbi viia mõne loodusliku veekogu juures. Erinevalt n.ö vanadest kirikutest ei ole ristimine baptistikirikus sakrament, vaid inimese enda tunnistus kindlale usule jõudmisest. Seega võib baptistikoguduse liige olla ka ristimata inimene, lapsi üksnes õnnistatakse. Ka armulaud, mida nimetatakse sageli "leivamurdmiseks", ei ole sakrament, vaid Kristuse surma meenutamise talitus.

Üksnes Pühakirjale (*sola scriptura*) toetuvad kogudused tekkisid juba 16.saj, kaasaegsete baptistikoguduste kaudseteks eelkäijateks võib lugeda reformatsiooniaegseid taasristijate liikumisi. Kaasaegne baptistide liikumine sündis 17.saj Inglismaa dissenterite rühmitustes.

Baptistide kogudused on iseseisvad, nad võivad moodustada koguduste liite (nagu Eestiski on Eesti Evangeelsete Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liit – EEKBKL).

Koguduste jumalateenistustel ei kasutata kuigivõrd liturgilisi elemente, samas on jumalateenistused suhteliselt kindla struktuuriga.

Baptistide kogudused on kõige enam levinud Ameerika Ühendriikides, kuid Eestissegi jõudis baptistide liikumine juba 19.saj, levides esialgu saartel ja Läänemaal.

Millal ja kes rajas metodisti kiriku? Mis sõnast ja mis keelest tuleb sõna *methodism*? Mis on iseloomulik metodisti kiriku õpetusele? Mis maades on metodisti kirik levinud?

Metodisti kiriku rajas 1739.a inglise vaimulik John Wesley. Methodism oli esialgu uuenemisliikumine anglikaani kiriku sees, kuid eraldus sellest.

Metodisti kiriku teoloogia aluseks on kolm väidet: "loomulik" inimene on surnud pattudes, ta päästetakse üksnes usu kaudu ning usk saab nähtavaks sisemises ja välises pühas elus.

Metodisti kirik tunnustab kahte sakramenti: ristimist ja armulauda. Oluline on elulaadi lihtsus ning aktiivne palveelu. See andis Wesley loodud liikumise liikmetele ka hüüdnime, sest nad praktiseerisid usku "metoodilisel kombel".

Methodism on kaasajal laialt levinud Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides.

Millal ja kes rajas adventisti kiriku? Mida tähendab ladinakeelne sõna *adventus*? Mis on iseloomulik adventisti kiriku õpetusele? Mis maades on adventkirik levinud?

Ladinakeelne sõna *adventus* tähendab "saabumist", samas tüvest pärineb ka sõna "advendiaeg" kui ootuseaeg. Adventkiriku kontekstis viitab sõna Jeesuse Kristuse taastuleku ootusele aegade lõpus.

Adventkirik tunnustab usu alusena üksnes Pühakirja – *sola scriptura* põhimõtte, mis on tuntud kõikides protestantlikes liikumistes. Siiski lisaks Kristuse taastulemise innukale ootusele pühitsevad adventkiriku liikmed pühapäeva asemel laupäeva ehk sabatit ja keelduvad sealiha söömisest. Laupäeva pühitsemine annab adventkirikule ka nende ametliku nime: Seitsmenda Päeva Adventistid.

Adventkirik sündis 1830. aastatel William Milleri töö tulemusena ning rajati ametlikult 1863.a. Kiriku rajajate hulgas oli oluline Ellen G. White, kelle teosed on adventliikumises olulised kaasajalgi. Adventkirik on laialt levinud Ameerika Ühendriikides. Eestisse jõudis adventkirik 1890. aastatel.

Millal ja kes rajas nelipühi kiriku? Mis on iseloomulik nelipühi kiriku õpetusele? Mis maades on nelipühi kirik levinud?

Nelipühiliikumine sündis 19.saj lõpukümnenditel Ameerika Ühendriikides ja Suurbritannias, oluliseks persooniks nelipühiliikumise sünni juures oli Dwight Moody.

Nelipühikirikut iseloomustab karismaatilisus, apostel Pauluse poolt rõhutatud vaimuannete (karismade) omandamine ja praktiseerimine. Nelipühi kiriku liikmed hindavad kõrgelt keeltes rääkimise andi, mis väljendub inimese võimes kõnelda tundmatus keeles (glossolaalia) või kõneleja jaoks keeles, mida ta ei ole õppinud (ksenoglossia).

Spontaansusel on oma osa ka nelipühikiriku jumalateenistusel.

Nelipühikiriku teoloogia aluseks sarnaselt teistele protestantlikele liikumistele on

sola scriptura – üksnes Pühakiri.

Nelipühikirik on levinud Ameerika Ühendriikides, Brasiilias – laiemalt neis piirkondades, kus elavad emotsionaalsemad inimesed.

Mis kirikud jäid täna veel nimetamata ja millest me täna ei jõua rääkida?

Kristlikke kirikuid, koguduste liite ja üksikkogudusi on maailmas tegelikult tuhandeid ja korraga ei jõua neid kõiki käsitleda. Olulisematest kirikutest ja liikumistest võiks nimetada karismaatilisi kirikuid, mida Eestis esindab Eesti Karismaatiline Episkopaalkirik, orientaalset kirikuid, vabade koguduste rühmitusi.

Millal sai kristlus Rooma impeeriumis lubatud usundiks ja millal riigiusuks?

Mis olid selle head ja halvad küljed?

Lubatud usundiks (*religio licita*) sai kristlus Milano ediktiga aastast 313, riigiusuks kuulutati kristlus Tessaloonika ediktiga 380.a.

Riigikiriku staatus tõi kristlikule kirikule kaasa nii positiivseid kui negatiivseid tagajärgi. Riigikiriku liikmed ei pidanud enam kartma tagakiusamisi, samuti hoolitses riik pühakodade eest, rajas kirikuid ja maksis vaimulikele elatist. Samas tähendas riigiga lähedalt seotud olemine kirikule kohustust olla riigile lojaalne, vaimulikest said riigiametnikud.

Ettevaatlikuks teeb kaasajal Vene Õigeusu Kiriku näide, kus kirik ja riik on teineteisega sügavalt läbi põimunud. Riik toetab kirikut materiaalselt, oodates vastutasuks kirikupoolset heakskiitu näiteks sõjale Ukrainas.

Mis usutunnistused on kristlastel?

Kristlik kirik formuleeris õpetuse juba varakult kindlalt sõnastatud õpetuslausetes. 4.saj Rooma riigis laialt levinud arianlus sundis õpetusameti esindajaid fikseerima ristiusu põhitõdesid juba 325.a Nikaia kirikukogul. Kirikukogu koostas Nikaia usutunnistuse, mida 381.a täiendati Konstantinoopoli I kirikukogul Püha Vaimu puudutavate õpetustega. Ristimistalitusel kasutatakse samuti 4.saj pärinevad apostellikku usutunnistust ning kristlik kolmainuõpetus on fikseeritud Athanasiuse nime kandvas usutunnistuses.

Luterlaste jaoks on oluline Augsburgi usutunnistus, mis esitati Augsburgi riigipäevale 1530.a.

Lisaks neile on läbi aegade koostatud palju erinevaid usutunnistusi, millest mõned on levinud laiemalt, mõned aga on jäänud kitsalt mõne usuliikumise või üksikkoguduse pärandiks.

Millal olid tähtsamad kirikukogud ja mida neil otsustati?

Nii lokaalseid kui oikumeenilisi (üleilmseid) kirikukogusid on kristluse ajaloos peetud kümneid.

Tähtsamatena võib vast nimetada Nikaia I kirikukogu (325.a), millel tauniti Ariuse väärdõpetus ning fikseeriti esimest korda kristlik õpetus Kolmainsusest.

381.a kogunenud Konstantinoopoli I kirikukogu fikseeris õpetuse Püha Vaimu jumalikkusest.

Efesose kirikukogu (431.a) võttis Maarja kohta kasutusele Jumalasünnitaja (Θεοτόκος) mõiste.

451.a Chalkedoni kirikukogu fikseeris õpetuse Kristuse kahest loomusest, jumalikust

ja inimlikust, mis on tema isikus lahutamatult ja segunematult ühendatud. Eelpoolnimetatud kirikukogusid nimetatakse ka oikumeenilisteks kirikukogudeks, sest neil osales (vähemalt teoorias) kogu kristliku maailma esindajad. Eesti jaoks on oluline Lateraani IV kirikukogu, mis pühendas Vana-Liivimaa neitsi Maarjale (Maarjamaa). Kaasaegsele katoliku kirikule on oluline juba korduvalt mainitud Vatikani II kirikukogu, mis reformis oluliselt katoliku kiriku siseelu ja väliseid avaldumisvorme.

Mis on ühine kõikidele kristlikele kirikutele?

Kõik kristlikud kirikud tunnistavad, et Jeesus on Jumala Poeg. Teised ühisjooned ei pruugi enam kehtida kõikide konfessioonide ja koguduste kohta (olgu selleks ristimise või armulaua mõistmine, Pühakirja autoriteet või vaimulik amet).

Millal ja kes rajasid Kirikute Maailmanõukogu (*World Council of Churches*) ja mis on tema eesmärk? Kuidas katoliku kirik ja õigeusu kirik suhtuvad oikumeenilisse liikumisse?

Kirikute Maailmanõukogu loodi 1948.a Amsterdamis 147 kiriku poolt. Tänapäeval on nõukogul 356 liiget. Oluline osa Kirikute Maailmanõukogu sünni juures oli Nathan Söderblomil, Rootsi piiskopil, kes ordineeris EELK esimene piiskopi Jaakb Kukke. Tähelepanuväärne on asjaolu, et katoliku kirik ei ole tänaseni maailmanõukogu täisliige.

Katoliku ja õigeusu kirik suhtuvad oikumeenilisse koostööse vähemalt Eesti piires positiivselt. Mõlema kiriku juhid osalevad oikumeenilistel jumalateenistustel Toomkirikus ning töötavad ühise laua taga Eesti Kirikute Nõukogus. See viimane on kogu maailma mastaabis haruldane ja tähelepanuväärne oikumeenilise koostöö organ.